

بررسی عوامل روانی، اجتماعی و آموزشی مؤثر بر عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان شاهد استان همدان

احمد حیدری پهلویان^۱، کامران فرزاد سیر^۲، معصومه اقبالیان^۳

چکیده

هدف: افت تحصیلی زود هنگام و پیامدهای رفتاری - اجتماعی ناشی از آن یکی از مشکلات مهم دانش‌آموزان، به ویژه در مقطع راهنمایی است. در این بررسی عوامل روانی - اجتماعی و آموزشی مؤثر بر عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان شاهد در مقطع راهنمایی استان همدان مطالعه شد. **روش:** ۸۸۹ نفر دانش‌آموز شاهد و نیز ۱۵۱ دانش‌آموز غیر شاهد مدارس شاهد با استفاده از روش پیمایشی و با به کارگیری مقیاس سنجش عزت نفس کوپراسمیت، پرسشنامه محقق ساخته سنجش نگرش به عوامل آموزشی و مقیاس سنجش افسردگی کودکان (CDS) مورد بررسی قرار گرفتند. داده‌های پژوهش به کمک تحلیل رگرسیون چند متغیری، مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. **یافته‌ها:** نشان دادند که از میان متغیرهای مرتبط با فرضیه‌های پژوهش، عواملی چون بعد خانوار، میزان عزت نفس و افسردگی دانش‌آموزان، میزان رضایتمندی از مادر و طول مدت غیبت پدر می‌توانند تغییرات واریانس نمرات معدل تحصیلی دانش‌آموزان را تبیین نمایند.

Andeesbel
Va
Raftar
اندیشه و رفتار
۶۸

کلید واژه: عوامل روانی - اجتماعی، عوامل آموزشی، عملکرد تحصیلی، دانش‌آموزان شاهد، همدان

مقدمه

جانبا، اسیر و مفقود الاثر را در سه مقطع تحصیلی ابتدایی، راهنمایی و دبیرستان اهواز مورد بررسی قرار داده و دریافتند که در مقطع تحصیلی راهنمایی، ۳۸/۹ درصد دختران و ۳۰/۸ درصد پسران پس از، از دست دادن پدر دچار افت تحصیلی شده‌اند. برخی از دلایلی را که

در مورد عوامل روانی - اجتماعی و آموزشی مؤثر بر عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان شاهد، بررسی‌های کمی در ایران انجام گرفته است. سپهوندی، شکر کن، لیاقی و مراقی (۱۳۶۷) یک نمونه ۳۰۰ نفری از فرزندان شاهد،

کارشناس ارشد روانشناسی بالینی، عضو هیئت علمی دانشکده پزشکی دانشگاه علوم پزشکی همدان. همدان، چهار راه پاستور، بیمارستان سینا، بخش روانشناسی.

مربی پژوهشگری اجتماعی، عضو هیئت علمی دانشگاه بوعلی سینای همدان. همدان، خیابان شریعتی، دانشگاه بوعلی سینا.

کارشناس زبان و ادبیات فارسی، دبیر دبیرستانهای همدان. همدان، چهارراه امیرکبیر، دبیرستان اندیشه ۲

پژوهندگان برای افت تحصیلی آزمودنی‌ها یادآور شده‌اند، عبارتند از: احساس خالی بودن جای پدر و داشتن اشتغال ذهنی نسبت به او، از دست دادن توجه و یاری پدر در امور تحصیلی، نداشتن آرامش فکری در مورد سرپرستی و مشکلات زندگی و بی‌علاقگی به تحصیل. همچنین یافته‌های پژوهش یاد شده بیانگر افت تحصیلی شدیدتر دختران نسبت به پسران بوده است.

بهزادی (۱۳۶۵) در پژوهشی که در شیراز انجام داد وضعیت تحصیلی پسران مقطع راهنمایی را نامطلوب‌تر از دختران شاهد گزارش نمود. وی سواد و میزان تحصیلات مادر و نیز سن آزمودنی‌ها را به هنگام شهادت پدر در موفقیت یا شکست تحصیلی آنان مؤثر دانسته است. سن دانش‌آموزان ناموفق به هنگام شهادت پدر بیش از دانش‌آموزان موفق بوده و مادران آنان نیز یا بی‌سواد و یا دارای میزان تحصیلات پایین‌تری بوده‌اند.

نتایج پژوهش نجاریان و قلخانی (۱۳۶۹) با عنوان اثرات از دست دادن پدر روی سلامت روان و عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان شاهد مدارس راهنمایی اهواز نشان داد که طول مدت از دست دادن پدر دارای همبستگی منفی معنی‌داری با همه شاخص‌های روان‌شناختی است که نشانه‌های افسردگی (به جز مقیاس احساس گناه) را در کودکان پدر از دست داده می‌سنجند، همچنین در بررسی دیگری مکوندی، نجاریان و لیامی (۱۳۷۳) وضعیت روانی و عملکرد تحصیلی ۱۱۰ دانش‌آموز دختر و پسر شاهد مدارس راهنمایی شاهد اهواز را با ۱۲۹ دانش‌آموز غیرشاهد مدارس عادی اهواز مقایسه نمودند و دریافته‌اند که تفاوت معنی‌داری میان عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان شاهد و غیرشاهد وجود ندارد. دانش‌آموزان شاهد در برخی از شاخص‌های وضعیت روانی مانند افسردگی و مشکلات اجتماعی دارای نمرات بالاتری در حد معنی‌دار بودند.

شین^(۱) (۱۹۷۸) در بازبینی پژوهش‌های انجام شده در

این زمینه نشان داد که از میان ۲۸ پژوهشی که از نظر روش پژوهش مناسب‌تر بوده‌اند، ۱۶ پژوهش نشان دهنده آثار زیانبار غیبت پدر بوده‌اند که در ۹ پژوهش این تأثیر معنی‌دار نبوده و در ۳ بررسی هیچگونه تأثیر مثبت و منفی دیده نشده است. در نتیجه‌گیری کلی نامبرده شواهدی مبتنی بر آثار زیانبار غیبت پدر بر عملکرد شناختی کودک ارائه می‌نماید، همچنین وی مهمترین علل مشکلات روانی فرزندان تک‌والدی را مشکلات مالی، سطوح بالای اضطراب و به ویژه سطوح پایین تعامل والد - کودک می‌داند (مکوندی و همکاران، ۱۳۷۳). مونرو و مونرو^(۲) (۱۹۹۳) آثار غیبت پدر را بر دقت و توجه کودکان پسر در سنین ۳ الی ۹ سالگی مورد بررسی قرار دادند. نتایج نشان داد که در پسران فاقد پدر، کاهش زیاد توجه در سنین ۵ و ۷ سالگی دیده شده است.

برخی از پژوهشگران (کارل اسمیت، ۱۹۶۹؛ هرترسک، ۱۹۷۴ و چاپمین، ۱۹۷۷، به نقل از باقری و عطاران، ۱۳۷۰) بر این باورند که غیبت پدر موجب کاهش عملکرد ریاضی به ویژه در فرزندان پسر می‌گردد. انجمن ملی مدیران مدارس ابتدایی در ایالات متحده در سال ۱۹۸۰ ادعا نمود که دانش‌آموزان خانواده‌های تک‌والد نمره‌های "دال" و "ه" بیشتری می‌آورند تا نمره‌های "الف"، "ب" و "ج". یافته‌های برخی پژوهش‌ها به نبود تعامل مثبت پدر - کودک در رابطه با افت تحصیلی عمومی این کودکان و مشکلات روان‌شناختی آنها اشاره کرده‌اند (همان‌جا).

از آنجا که تاکنون پژوهشی در زمینه متغیرهای یاد شده در رابطه با دانش‌آموزان شاهد استان همدان صورت نگرفته است، در پژوهش حاضر شناسایی متغیرهای مختلف شخصیتی، آموزشی و اجتماعی مؤثر بر عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان شاهد مورد تأکید قرار گرفته است تا در سایه چنین پژوهش‌هایی بیش از پیش راه کارهای مؤثرتر ارتقاء عملکرد تحصیلی و سلامت روانی

دانش‌آموزان شناخته شود.

روش

این بررسی از نوع بررسی‌های توصیفی - مقطعی است، جامعه آماری پژوهش را کلیه دانش‌آموزان شاهد مقطع راهنمایی استان همدان در سال تحصیلی ۱۳۷۶ تشکیل داده‌اند. همچنین برای مقایسه برخی متغیرها، ۱۵۱ نفر دانش‌آموز غیر شاهد که در مدارس راهنمایی شاهد همدان به تحصیل اشتغال داشته‌اند نیز در این طرح شرکت نمودند. استان همدان دارای هشت شهرستان است. در گردهمایی دانش‌آموزان در هر شهرستان از کل دانش‌آموزان شاهد (۱۰۴۹ نفر)، تعداد ۹۱۶ نفر داوطلبانه پرسشنامه‌های پژوهش را با حضور پژوهشگران تکمیل نمودند، از این تعداد ۱۷ پرسشنامه به دلیل ناقص بودن کنارگذاشته شدند و ۸۸۹ پرسشنامه مربوط به دانش‌آموزان شاهد و همچنین ۱۵۱ پرسشنامه تکمیل شده توسط دانش‌آموزان غیر شاهد مدارس راهنمایی شاهد همدان کدگذاری و با استفاده از روش‌های آماری توصیفی، ضریب همبستگی، آزمون t و آزمون تحلیل واریانس تجزیه و تحلیل گردید.

ابزار پژوهش در این بررسی به شرح زیر بوده است:

الف - آزمون سنجش عزت نفس کوپر اسمیت: این مقیاس در سال ۱۹۶۷ توسط کوپر اسمیت تدوین گردیده است. ضرایب پایایی این آزمون برای دانش‌آموزان پسر و دختر به ترتیب ۰/۹۰ و ۰/۹۲ گزارش گردیده است (سپهوندی، شکر کن، لیاقی، مرقی، ۱۳۶۷). ضرایب اعتبار از طریق همبسته کردن نمره آزمون عزت نفس کوپر اسمیت با معدل‌های آخر سال دانش‌آموزان بدست آمد. این ضرایب برای دانش‌آموزان پسر و دختر به ترتیب ۰/۶۹ و ۰/۷۱ بوده است (همان جا). در این بررسی نسخه ترجمه شده بیابانگرد (۱۳۷۱) که در مورد دانش‌آموزان تهران اجرا شده با تغییراتی در نگارش برخی از پرسشها به کار برده شد.

ب- مقیاس سنجش نگرش دانش‌آموز به ابعاد مختلف

محیط آموزشی: این مقیاس در برگیرنده ۱۵ سؤال پنج گزینه‌ای می‌باشد که پژوهشگران با در نظر گرفتن اصول روانسنجی و با استفاده از طیف نگرش سنج لیکرت تهیه نموده‌اند. این سؤالات در برگیرنده رضایت از عوامل آموزشی مدرسه از قبیل مدیر، معلم، ناظر، مشاور، کتابخانه، کارگاه و آزمایشگاه می‌باشد. هر سؤال به دو صورت مثبت و منفی جمله بندی گردیده و پاسخگویان باید نظر خود را در مقابل هر گویه با توجه به گزینه‌های موجود (کاملاً موافق، تا اندازه‌ای موافق، بی‌نظر، تا اندازه‌ای مخالف و کاملاً مخالف) اعلام نمایند. ضریب پایایی این آزمون با استفاده از روش تنصیف ۰/۸۰ بوده است.

ج- آزمون سنجش افسردگی کودکان^(۱): این آزمون در سال ۱۹۷۸ بوسیله لنگ و تیشر تدوین شد و در سال ۱۹۸۳ مورد تجدید نظر قرار گرفت. گلزاری (۱۳۶۹) نسخه فارسی CDS را برای جمعیت عمومی ایران اعتباریابی و هنجاریابی نموده است. پایایی این مقیاس به شیوه بازآزمایی ۶ هفته‌ای، ۰/۸۲ است. با استفاده از ضریب آلفای کراباخ، ثبات درونی آن تا ۰/۹۶ گزارش شده است. اعتبار سازه و همزمان CDS نیز رضایتبخش گزارش شده است (همان جا). در بررسی حاضر فرم کوتاه این آزمون یعنی CDS-A که توسط نجاریان (۱۳۷۳) تدوین و اعتباریابی شده است به کار برده شد. پایایی درونی CDS-A بر اساس ضریب آلفای کراباخ رضایت بخش بوده و در سطح $P < 0/001$ معنی‌دار بود (همان جا).

یافته‌ها

جدول یک توزیع فراوانی پاسخگویان را بر حسب جنس و گروه مورد بررسی نشان می‌دهد. تعداد ۸۸۹ نفر دانش‌آموز شاهد و ۱۵۱ نفر دانش‌آموز غیر شاهد مدارس شاهد مقطع راهنمایی بوده‌اند.

نظر به اینکه جامعه مورد بررسی بیشتر فرزندان معظم شهدا بوده و از وجود پدر محروم می‌باشند و از آنجا که

جدول ۱- فراوانی آزمودنیهای پژوهش بر حسب جنس و گروه به تفکیک جنسی

تعداد دانش آموزان	پسر		دختر		جمع
	فراوانی درصد	فراوانی درصد	فراوانی درصد	فراوانی درصد	
شاهد	۲۴۶	۵۰/۲	۴۴۳	۴۹/۸	۸۸۹
غیرشاهد	۱۰۲	۶۷/۵	۴۹	۳۲/۵	۱۵۱

میزان تحصیلات پدر می تواند به شکلهای گوناگون در فرآیند پیشرفت تحصیلی فرزندان مؤثر باشد (مولوی، ۱۳۷۴)، از این رو فرضیه نخست پژوهش مبنی بر تأثیر میزان تحصیلات پدر در پیشرفت تحصیلی فرزندان شاهد تأیید گردید. تحلیل داده های پژوهش حاضر بیانگر همبستگی مثبت و معنی دار میان میزان تحصیلات پدر و عملکرد تحصیلی دانش آموزان شاهد بود ($P < 0/01$ و $r = 0/32$). همچنین در زمینه ارتباط میان تحصیلات مادر و فرزندان همبستگی مثبت و معنی داری میان میزان تحصیلات مادران و پیشرفت تحصیلی فرزندان در پایه های اول و دوم راهنمایی دیده شد، اما در مورد دانش آموزان پسر شاهد و غیر شاهد سوم راهنمایی همبستگی منفی و در حد معنی دار بود (جدول ۲).

رابطه میان میزان رضایت از مادر و پیشرفت تحصیلی در مورد دانش آموزان شاهد با توجه به آزمون آماری ضریب همبستگی پیرسون مورد تأیید قرار گرفت ($P < 0/05$ و $r = 0/166$) در حالی که در مورد

دانش آموزان غیر شاهد چنین رابطه ای دیده نشد. همچنین آزمون تحلیل واریانس نشان داد دانش آموزان شاهدی که با مادران خود زندگی می کنند در مقایسه با دانش آموزانی که با دیگران زندگی می کرده اند، در حد معنی داری عملکرد تحصیلی بهتری داشته اند ($P < 0/05$ و $F = 2/9$). تجزیه و تحلیل آماری داده ها تأثیر نامناسب ازدواج دوباره مادر را بر عملکرد تحصیلی دانش آموزان شاهد مورد تأیید قرار نداد.

آزمون آماری t ارتباط میان شاغل بودن مادر و کاهش عملکرد تحصیلی (کاهش معدل درسی) دانش آموزان را مورد تأیید قرار نداد، بلکه وضعیت تحصیلی دانش آموزان شاهدی که مادران آنها شاغل بوده اند به مراتب بهتر از دانش آموزانی بود که مادران غیر شاغل داشتند ($P < 0/01$ و $t = 4/6$). گفتنی است که این یافته در مورد دانش آموزان غیر شاهد نیز مصداق داشته است. آزمونهای آماری رابطه معنی داری میان رتبه تولد دانش آموزان و معدل درسی ایشان و همچنین رابطه معنی داری میان رتبه تولد و میزان عزت نفس و افسردگی دانش آموزان غیر شاهد نشان داد. تحلیل واریانس میزان عزت نفس فرزندان اول را بیشتر از سایر فرزندان نشان داد ($P < 0/05$ و $F = 3/45$). اما دانش آموزان شاهد چنین تفاوتی را نشان ندادند.

تجزیه و تحلیل داده ها با استفاده از ضریب همبستگی پیرسون نشان دهنده ارتباط معنی داری میان شاخص نگرش دانش آموزان نسبت به عوامل آموزشی مدرسه و عملکرد تحصیلی ایشان می باشد ($P < 0/05$ و $r = 0/26$).

جدول ۲- رابطه میان میزان تحصیلات مادران و پیشرفت تحصیلی فرزندان (بر اساس ضریب همبستگی پیرسون)

دانش آموزان	کل		اول راهنمایی		دوم راهنمایی		سوم راهنمایی	
	پسر	دختر	پسر	دختر	پسر	دختر	پسر	دختر
شاهد	** $0/481$	** $0/318$	** $0/357$	** $0/408$	** $0/184$	** $0/365$	** $0/302$	** $0/265$
غیرشاهد	** $0/281$	** $0/329$	** $0/41$	** $0/454$	** $0/64$	** $0/43$	** $0/265$	** $0/265$

* $p < 0/05$ ** $p < 0/01$

گرچه عکس این موضوع نیز مصداق دارد یعنی هر چه عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان ضعیف‌تر باشد، نگرش آنان به عوامل آموزشی مدرسه منفی‌تر است.

جدول ۳ رابطه افسردگی و پیشرفت تحصیلی (افزایش معدل درسی) را در دانش‌آموزان شاهد استان و نیز غیر شاهد مدارس شاهد نشان می‌دهد. این رابطه برای دانش‌آموزان شاهد در تمام پایه‌های تحصیلی معنی‌دار می‌باشد در حالی که برای دانش‌آموزان غیر شاهد در همه پایه‌های تحصیلی چنین رابطه‌ای دیده نشد.

آزمون آماری t نشان داد که افسردگی در دانش‌آموزان شاهد پسر در حد معنی‌داری کمتر از دختران می‌باشد ($P < 0/05$ و $t = 2/53$). در حالی که دانش‌آموزان غیر

شاهد چنین تفاوتی را نشان ندادند.

جدول ۴ نشان می‌دهد که میان افزایش عزت نفس و بهبود عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان شاهد (یا برعکس میان بهبود عملکرد تحصیلی و افزایش عزت نفس) در تمام پایه‌های تحصیلی رابطه معنی‌داری وجود دارد. اما در دانش‌آموزان غیر شاهد این رابطه در پایه‌های مختلف متفاوت است. رابطه یاد شده برای دانش‌آموزان پایه سوم منفی می‌باشد.

چگونگی رابطه میان عزت نفس و میزان افسردگی دانش‌آموزان شاهد و غیر شاهد در جدول ۵ نشان داده شده است. در همه طبقات همبستگی منفی و معنی‌دار میان دو متغیر یاد شده دیده شده است.

جدول ۳- همبستگی میزان افسردگی با وضعیت تحصیلی دانش‌آموزان (بر اساس ضریب همبستگی پیرسون)

دانش‌آموزان	کل	اول راهنمایی		دوم راهنمایی		سوم راهنمایی	
		پسر	دختر	پسر	دختر	پسر	دختر
غیرشاهد	** $0/095$	** $0/007$	** $0/026$	** $0/291$	** $0/421$	** $0/107$	** $0/085$
شاهد	** $0/264$	** $0/345$	** $0/364$	** $0/225$	** $0/261$	** $0/245$	** $0/35$

** $p < 0/01$ * $p < 0/05$

جدول ۴- ضریب همبستگی میان میزان عزت نفس با وضعیت تحصیلی دانش‌آموزان

دانش‌آموزان	کل	اول راهنمایی		دوم راهنمایی		سوم راهنمایی	
		پسر	دختر	پسر	دختر	پسر	دختر
غیرشاهد	** $0/178$	** $0/213$	** $0/331$	** $0/188$	** $0/447$	** $0/23$	** $0/01$
شاهد	** $0/374$	** $0/46$	** $0/308$	** $0/339$	** $0/449$	** $0/331$	** $0/442$

** $p < 0/01$ * $p < 0/05$

جدول ۵- میزان همبستگی میان میزان عزت نفس و میزان افسردگی دانش‌آموزان

دانش‌آموزان	کل	اول راهنمایی		دوم راهنمایی		سوم راهنمایی	
		پسر	دختر	پسر	دختر	پسر	دختر
غیرشاهد	** $0/796$	** $0/835$	** $0/717$	** $0/758$	** $0/89$	** $0/605$	** $0/945$
شاهد	** $0/702$	** $0/76$	** $0/578$	** $0/742$	** $0/726$	** $0/675$	** $0/653$

** $p < 0/01$

این بررسی نشان داد که هیچگونه تفاوت معنی داری میان دختران و پسران دانش‌آموز در زمینه عزت نفس وجود ندارد.

تا اینجا تلاش گردید هر بار رابطه دو متغیر^(۱)، یعنی پیشرفت تحصیلی (به عنوان متغیر وابسته) با یک متغیر مستقل دیگر مورد بررسی قرار گیرد. در پاسخ به این پرسش که پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان در مجموع متأثر از چه عواملی است، روش آماری تبیین چند متغیری به کار برده شد. در این روش تمامی متغیرهایی که قصد استفاده از آنها در انجام محاسبات رگرسیون وجود دارد تحلیل شده و سپس در هر مرحله، متغیرهایی که بی اثر بوده و سهم چندانی در تغییرات واریانس متغیر وابسته نداشته‌اند از معادله خارج می‌شوند و این کار تا زمانی ادامه پیدا می‌کند که متغیرهای مستقل به جا مانده سهم معنی داری را در تغییرات واریانس متغیر وابسته نشان دهند. در این بررسی متغیر وابسته معدل درسی دانش‌آموزان و متغیرهای مستقل نیز متغیرهای یاد شده در فرضیه‌های پژوهش بوده است. جدول ۶ نقش این متغیرها را در ارتباط با پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان شاهد به کمک تحلیل رگرسیون چند متغیری نشان می‌دهد.

جدول ۶ - تبیین متغیرهای مؤثر بر وضعیت تحصیلی دانش‌آموزان شاهد استان همدان بر اساس رگرسیون چند متغیری

متغیر	نمره بتا
میزان افسردگی	-۰/۲۴
ارزیابی محیط تحصیلی	۰/۱۵
تعداد فرزندان خانوار	-۰/۱۷
مدت شهادت پدر	-۰/۲۴
رضامندی از مادر	۰/۲۳
میزان عزت نفس	۰/۶۱

(Multiple R=۰/۵۳، R مجذور=۰/۲۸، p<۰/۰۱، F=۳/۲۱)

همان گونه که ملاحظه می‌شود تمامی متغیرهایی که ضریب آنها منفی است، چنانچه افزایش یابند موجب کاهش معدل درسی دانش‌آموزان می‌شوند و متغیرهایی که ضریب آنها مثبت است در صورت افزایش باعث افزایش معدل درسی خواهند شد. از این رو متغیرهایی مانند نگرش مثبت به عوامل آموزشی و محیط تحصیلی، رضامندی از مادر و میزان عزت نفس دانش‌آموزان چنانچه افزایش یابند موجب افزایش معدل درسی دانش‌آموزان شاهد استان همدان خواهند شد و بر عکس میان پیشرفت تحصیلی با متغیرهایی همچون افسردگی دانش‌آموزان، تعداد خانوار و طول مدت شهادت پدر همبستگی منفی وجود دارد.

همانگونه که جدول ۷ نشان می‌دهد بر پایه تحلیل رگرسیون چند متغیری داده‌ها، نوع متغیرهایی که مؤثر بر پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان غیر شاهد هستند با متغیرهای مؤثر بر پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان شاهد تا حدی متفاوت می‌باشند. متغیرهایی همچون سن مادر، تحصیلات مادر و نیز نگرش مثبت نسبت به عوامل آموزشی چنانچه افزایش یابند، باعث افزایش معدل درسی دانش‌آموزان غیر شاهد خواهند شد؛ بر عکس افزایش تعداد دوستان و افسردگی دانش‌آموزان غیر شاهد، باعث کاهش معدل درسی می‌گردد. میزان عزت نفس

جدول ۷ - تبیین متغیرهای مؤثر بر وضعیت تحصیلی دانش‌آموزان غیر شاهد بر اساس رگرسیون چند متغیری

متغیر	نمره بتا
تعداد دوستان	-۰/۴۳
میزان افسردگی	-۰/۳۶
ارزیابی محیط تحصیلی	۰/۵۲
تحصیلات مادر	۰/۸۴
سن مادر	۰/۵۳

(Multiple R=۰/۸۴، R مجذور=۰/۷۰، p<۰/۰۱، F=۵/۷۹)

دانش‌آموزان، خشنودی از مادر و تعداد افراد خانوار بر خلاف دانش‌آموزان شاهد نقش تعیین‌کننده‌ای بر عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان غیر شاهد نداشته است.

بحث

این بررسی نشان داد که عواملی چند بر عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان شاهد مؤثر می‌باشند و ارتباط میان تحصیلات پدر و مادر با پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان را معنی‌دار نشان داد. این یافته با یافته‌های پژوهشی سایر پژوهشگران همسو است (مکاری، ۱۳۷۳؛ مولوی، ۱۳۷۴). اما با نمرات دانش‌آموزان پسر مقطع سوم راهنمایی شاهد و غیر شاهد (جدول ۲) تفاوت دارد. به بیان دیگر همبستگی منفی میان تحصیلات مادران و پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان پسر پایه سوم (برخلاف پایه اول و دوم) وجود دارد. یعنی هر چقدر تحصیلات مادران پسرانی که در پایه سوم مشغول به تحصیل می‌باشند بیشتر بوده معدل درسی فرزندان ایشان کمتر شده است.

در تبیین این یافته پژوهش دو احتمال مطرح می‌گردد: نخست اینکه، همزمان با بلوغ روانی - اجتماعی دانش‌آموزان پسر سال سوم راهنمایی و آشنایی ایشان با جنبه‌های متفاوتی از زندگی اجتماعی که شاید تا اندازه‌ای در تضاد با ارزشهای ارائه شده توسط خانواده و به ویژه مادر باشد، عرصه‌های جدیدی از ارزشها و هنجارهای اجتماعی توسط جامعه و گروه همسالان به ایشان ارایه می‌گردد به گونه‌ای که تعارض میان ارزشهای یاد شده به بروز پدیده ناهماهنگی شناختی^(۱) (فستینگر، ۱۹۵۷) می‌انجامد. در چنین حالتی شخص ممکن است به ارزشهای القایی خانواده شک کرده و تداوم آن باعث افت عملکرد تحصیلی گردد. برای نمونه هنگامی که مشاغل کاذب، با درآمدهای کلان پیش روی جوانان باشد، به درس خواندن و تحمل سختی تحصیل تن در نمی‌دهند و برای آنان درس نخواندن لذت بخش‌تر و سودآورتر و ترک تحصیل جالب‌تر خواهد بود.

احتمال دوم می‌تواند مربوط به دخالت‌های نابجای تربیتی برخی مادران تحصیل کرده در امور درسی کودکان باشد. بسیاری مادران تحصیل کرده‌ای که دوران دبستان و اوایل راهنمایی به عنوان معلم سرخانه نظارت شدید بر نحوه درس خواندن کودکانشان اعمال می‌کنند. متأسفانه چنین رفتاری اگر بدون در نظر گرفتن ظرایف تربیتی اعمال گردد ممکن است در کوتاه مدت باعث افزایش نمره تحصیلی کودکان گردد ولی در دراز مدت آنان متکی به مادرانشان و به نیروهای بیرون از خود بار می‌آیند. در نتیجه ممکن است همیشه نیازمند تقویت‌های بیرونی باشند و خود انگیختگی خود را در زمینه تحصیلی از دست بدهند. آنان دارای انگیزه درونی برای لذت بردن از فعالیت‌های آموزشی نیستند و هنگامی که با افزایش سن، اثر تقویت‌کننده مشوق‌های بیرونی کم رنگ‌تر شود از دامنه فعالیت درسی شان نیز کاسته می‌شود.

یافته دیگر پژوهش حاضر نشان می‌دهد، دانش‌آموزان شاهدی که رابطه عاطفی بهتر و خشنودی بیشتر از مادرانشان داشته‌اند از پیشرفت تحصیلی بالاتری برخوردار بوده‌اند. چنین یافته‌ای تا اندازه‌ای با پژوهش مکاری (۱۳۷۳) همخوانی دارد. از آنجا که عملکرد تحصیلی دانش‌آموزانی که با مادران خود زندگی می‌کنند در مقایسه با کسانی که از سرپرستی دیگران برخوردار بوده‌اند، بطور معنی‌داری بالاتر می‌باشد، بنابراین پیشنهاد می‌گردد نگهداری و مراقبت از فرزندان شاهد به اشخاصی غیر از مادرانشان سپرده نشود مگر در شرایط استثنایی که مادر صلاحیت اخلاقی و تربیتی لازم برای نگهداری از کودک رانداشته باشد.

یافته دیگر پژوهش حاضر، نبود رابطه آماری معنی‌دار میان ازدواج دوباره مادر با وضعیت تحصیلی و عزت نفس و افسردگی دانش‌آموزان شاهد جز در یک شهرستان بود. چنین یافته‌ای خلاف تصور رایج مبنی بر به بار آمدن پیامدهای ناگوار برای فرزندان پس از ازدواج دوباره مادر،

به نظر می‌رسد. اگر ازدواج با رعایت مصالح کودکان و با در نظر گرفتن جوانب اخلاقی، فرهنگی و تربیتی صورت پذیرد، آسیبی به کودکان نخواهد رساند.

همان گونه که یافته‌های پژوهش نشان داد، میان شاخص نگرش به ابعاد گوناگون محیط آموزشی و پیشرفت تحصیلی همبستگی مثبت معنی داری وجود دارد و به بیان دیگر به میزانی که ارزیابی دانش‌آموزان از عوامل آموزشی مانند، آموزگار، مدیر، مشاور، آزمایشگاه، محیط آموزشی بهتر باشد، عملکرد تحصیلی بهتری نیز خواهند داشت. یافته‌های مربوط به تحلیل رگرسیون متغیرهای مؤثر بر عملکرد تحصیلی (جدولهای ۷ و ۸) نیز گویای آن هستند که کارآمدتر کردن عوامل آموزشی گامی در راستای بهتر شدن عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان خواهد بود. بنابراین توصیه می‌شود مسئولین آموزشی افزون بر بکارگرفتن آموزگاران پرانگیزه و توانمند، در زمینه دلپذیر نمودن محیط آموزشی کوشش بیشتری بنمایند.

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که میزان عزت نفس و افسردگی دانش‌آموزان غیر شاهد تحت تأثیر رتبه تولد است، چنین یافته‌ای در تأیید یافته‌های رایج در تعلیم و تربیت و روانشناسی می‌باشد (اسدالهی و همکاران، ۱۳۷۳؛ کاپلان و سادوک، ۱۹۹۱). اما فرضیه یاد شده در مورد دانش‌آموزان شاهد استان همدان تأیید نگردید، یعنی رتبه تولد تأثیری بر عملکرد تحصیلی و سلامت روانی دانش‌آموزان شاهد در این بررسی نداشته است. در تبیین این یافته شاید بتوان گفت که افزون بر توجه نسبتاً یکسانی که همسران شاهد به فرزندان خود می‌نمایند احتمالاً حمایت‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در این زمینه مؤثر است.

بررسی‌های انجام شده نشان داده‌اند که نزدیک به ۲۰ درصد کل کودکان دچار حالات افسردگی بوده و نیازمند دریافت خدمات تخصصی روانشناسی و روانپزشکی هستند (لفکوئیس و برتون، ۱۹۸۷ به نقل از نجاریان، ۱۳۷۳). با توجه به میزان شیوع چشمگیر افسردگی در

کودکان و نوجوانان ایران (گلزاری، ۱۳۶۹) یکی از هدفهای پژوهش حاضر بررسی میزان افسردگی دانش‌آموزان و ارتباط آن با عملکرد تحصیلی آنان بوده است. همان گونه که در بخش یافته‌ها آمده است، افسردگی در دانش‌آموزان همبستگی منفی معنی دار با پیشرفت تحصیلی آنها داشته است. چنین یافته‌ای با یافته‌های پژوهشی سایر پژوهشگران نیز همسویی دارد (مکوندی و همکاران، ۱۳۷۳؛ نجاریان، ۱۳۷۳؛ روی و فوکوآ^(۱)، ۱۹۸۳). با توجه به اینکه یکی از رایج‌ترین نشانه‌های بالینی افسردگی، پایین آمدن قدرت تمرکز حواس، ضعف در دامنه توجه و کاهش حافظه فرد و نتیجتاً شکایت از ضعف در قدرت فراگیری و نگهداری مطالب تازه است (انجمن روانپزشکی آمریکا، ۱۹۸۷) افت تحصیلی این دسته از دانش‌آموزان دور از انتظار نیست.

یافته‌های آماری بررسی حاضر نشان می‌دهد، دانش‌آموزان پسر فاقد پدر افسردگی کمتری نسبت به دختران شاهد دارند. چنین یافته‌ای با یافته‌های پژوهشی سایر پژوهشگران (برای نمونه روی و فوکوآ، ۱۹۸۳؛ لیفشیتز^(۲) و همکاران، ۱۹۷۷ و شین^(۳)، ۱۹۸۷) که باور داشتند نبود پدر در پسران افسردگی بیشتری نسبت به دختران ایجاد می‌نماید، همسو نمی‌باشد. پژوهش نجاریان و همکاران (۱۳۷۰) در اهواز نیز بیانگر نبود تفاوت میان میزان افسردگی پسران و دختران شاهد می‌باشد. چنین یافته‌ای مغایر با بیشتر پژوهش‌های انجام شده بوده و احتمالاً ناشی از این حقیقت است که حمایت‌های فرهنگی از فرزندان معظم شهدا به ویژه پسران در اعتلای بهداشت روانی آنها مؤثر بوده است.

با وجودی که میزان افسردگی در دختران شاهد بیش از پسران می‌باشد، اما عملکرد تحصیلی دختران بهتر از پسران بوده است. چنین تفاوتی شاید ناشی از عملکرد بهتر عوامل آموزشی در مدارس شاهد دخترانه باشد. کما

اینکه در بررسی حاضر نیز دختران، عوامل آموزشی مدرسه خود را (مانند مدیر، آموزگار، مشاور و غیره) مطلوب‌تر از پسران ارزیابی نمودند. این یافته‌های پژوهش همسویی با نتایج پژوهشی بهزادی (۱۳۶۵) در شیراز دارد ولی با یافته پژوهشی سپهوندی و همکاران (۱۳۶۶) در اهواز متفاوت است.

همان‌گونه که بیان گردید میان عزت نفس و افسردگی رابطه‌ای معکوس دیده شد. چنین یافته‌ای با یافته‌های پژوهشی نجاریان و همکاران (۱۳۶۹) نیز همخوانی دارد. دختران و پسران شاهد از نظر میزان عزت نفس تفاوت معنی داری نشان ندادند. ضریب همبستگی پیرسون بیانگر همبستگی مثبت و معنی دار میان میزان عزت نفس و پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان در تمام پایه‌ها و در تمام شهرستانها بوده است (جدولهای ۵ و ۷). چنین رابطه معنی داری در جدول تبیین چند متغیری داده‌ها که با بهره‌گیری از روش آماری تحلیل رگرسیون انجام گرفت نیز نشان داده شده است. همانطور که جدول‌های یاد شده نشان می‌دهد از میان همه متغیرهای مؤثر بر پیشرفت تحصیلی، میزان عزت نفس، بیش از هر متغیر دیگری همبستگی مثبت با پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان شاهد داشته است. بنابراین افزایش عزت نفس در کودکان و نوجوانان افزون بر اینکه سلامت روانی آنها را بهبود می‌بخشد، نقش اساسی در بهبود عملکرد تحصیلی ایشان نیز خواهد داشت. از سوی دیگر از آنجا که دانش‌آموزان شاهد یک گروه ناهمگن هستند که با هر معدل تحصیلی در مدارس شاهد پذیرش می‌شوند، اما دانش‌آموزان غیر شاهد مدارس شاهد با توجه به اولویت‌ها و معیارهای تعیین شده از میان بهترین دانش‌آموزان با معدل درسی خوب برگزیده می‌شوند، احتمالاً برخی تفاوت‌ها در دو گروه ناشی از این عامل است. بنابراین پیشنهاد می‌شود برای ایجاد رقابت سازنده میان دانش‌آموزان شاهد و غیر شاهد، بهتر است در هنگام گزینش دانش‌آموزان غیر شاهد، معیار معدل درسی بالا، کمتر مورد تأکید قرار گیرد.

سخن کوتاه، این بررسی نشان داد که افزایش عواملی چون میزان عزت نفس دانش‌آموزان، میزان خشنودی از مادر و نگرش مثبت نسبت به عوامل آموزشی مدرسه باعث بهبود عملکرد تحصیلی و برعکس افزایش افسردگی، طول مدت از دست دادن پدر و شمار افراد خانوار باعث کاهش عملکرد تحصیلی در دانش‌آموزان شاهد مورد بررسی گردیده است.

سیاسگزاری

این پژوهش با حمایت مادی و معنوی معاونت پژوهش بنیاد شهید انقلاب اسلامی مرکز انجام گردیده است. نگارندگان مراتب سپاس خود را از افراد و مؤسسه‌هایی که نقش مؤثر در به ثمر رساندن این پژوهش داشته‌اند، بیان می‌دارند، به ویژه مدیر کل و مسئولان محترم بنیاد شهید شهرستانهای مختلف استان همدان، مدیران و مشاوران محترم مدارس راهنمایی شاهد استان نیز مسئولان محترم ستاد شاهد آموزش و پرورش استان همدان که با کمک‌های اجرایی امکان انجام این مهم را فراهم ساختند. همچنین از همکاریهای ارزشمند آقایان محمد داداش پور، داریوش صادقی، محمد حسن جعفریان و رضا علی شکری، صمیمانه سپاسگزاری می‌گردد.

منابع

اسداللهی، قربانعلی؛ موسوی، غفور (۱۳۷۳). بررسی میزان همبستگی نگرش نسبت به خود در دانش‌آموزان دبیرستانی با نگرش آنها نسبت به والدین، آموزگاران و تحصیل، فصلنامه اندیشه و رفتار، سال اول، شماره ۲ و ۳.

آدامز، میلز (۱۳۷۳). روشهای افزایش عزت نفس در کودکان و نوجوانان. ترجمه: اسماعیل بیابانگرد. تهران: انتشارات انجمن اولیاء و مربیان جمهوری اسلامی ایران.

بهزادی، مهین (۱۳۶۵). بررسی وضعیت تحصیلی گروهی از فرزندان معظم شهدا در دوره راهنمایی مدارس شیراز.

American Psychiatric Association (1987). *Diagnostic and Statistical Manual of mental disorder (3rd ed.)*. Revised. Washington, D. C.: APA.

Kaplan, H. I., & Sadock, B. J. (1987). *Comprehensive textbook of psychiatry*, New York: Williams and Wilkins.

Kaplan, H. I., & Sadock, B. J. (1991). *Synopsis of Psychiatry*. New York: Williams & Wilkins.

Lifshitz, M., Berman, D., Galili, A., & Gilad, D. (1977). Bereaved children; The effect of mothers perception and social system organization on their short-range adjustment. *Journal of American Academy of Child Psychiatry*, 16, 224-272.

Munroe, H., Munroe, L. (1993). Effects of early absence of attentional behavior: A follow up analysis in four societies. *Journal of Social Psychology*, 133, 863-864.

Parish, T. S., & Copeland, T. F. (1980). Locus of control and father loss. *The Journal of Genetic Psychology*, 136,

Roy, C. M., & Fugua, D. A. (1983). Social support may mediate effects of single parent performance. *The School Chancellor*, January, 183-190.

Shinn, M. (1978). Father absence and children's cognitive development. *Psychological Bulletin*, 85, 295-324.

پایان نامه کارشناسی ارشد روانشناسی، دانشگاه شیراز.
سپهوندی، محمد علی؛ شکرکن، حسین؛ لیاقی، فاطمه و مراقی، شهلا (۱۳۶۷). بررسی مسائل و مشکلات تحصیلی، رفتاری، خانوادگی و اجتماعی فرزندان معظم شهدا، اسرا، مفقودین و جانبازان شهرستان اهواز. پایان نامه کارشناسی دانشگاه اهواز.

گلزاری، محمود (۱۳۷۱). آماده سازی وسیله‌ای برای سنجش افسردگی کودکان. پایان نامه کارشناسی ارشد روانشناسی بالینی. انستیتو روانپزشکی تهران.

مولوی، حسین (۱۳۷۴). پیش بینی پیشرفت تحصیلی کودک. فصلنامه اندیشه و رفتار، سال دوم، شماره ۳، ۱۹-۱۳.
مصاحبی، محمد رضا (۱۳۷۳). بررسی عوامل افت تحصیلی در دوره راهنمایی. مجموعه مقالات سومین سمپوزیوم جایگاه تربیت نوجوان و جوان.

مکارمی، آذر (۱۳۷۳). مسائل آموزشی و افت تحصیلی نوجوانان. مجموعه مقالات سومین سمپوزیوم جایگاه تربیت نوجوان و جوان.

مکوندی، بهنام؛ نجاریان، بهمن و لیاقی، فاطمه (۱۳۷۳). آثار فقدان پدر. مجله علمی پژوهشی علوم انسانی دانشگاه الزهراء، شماره ۱۳ و ۱۴.

نجاریان، بهمن؛ لیاقی، فاطمه و همکاران (۱۳۶۹). بررسی رابطه بین عزت نفس و افسردگی دانش‌آموزان شاهد دبیرستانهای شهر اهواز. فصلنامه تعلیم و تربیت، سال هفتم، شماره ۱.
نجاریان، بهمن (۱۳۷۳). ساخت و اعتباریابی فرم کوتاه مقیاس افسردگی کودکان. مجله پژوهشهای روانشناختی، دوره ۲، شماره ۳ و ۴.